

Проблеми на международното право

САНКЦИИ, ПРИНУДИТЕЛНИ И ЗАЩИТНИ МЕРКИ ПО МЕЖДУНАРОДНОТО ПРАВО И ВЪПРОСЪТ ЗА МЕЖДУНАРОДНОПРАВНАТА ОТГОВОРНОСТ

Проф. д-р Георги Бойчев

Първият спорен въпрос, който следва да се реши, е този за разграничаване на правоотношенията по осъществяването на международноправната отговорност от *другите видове охранителни правоотношения*, произтичащи на основата на съответните институти на международното право. Различният начин на решаване на този въпрос води до даването на различна характеристика на международноправната отговорност и до различната класификация на нейното видово разнообразие.

Обикновено в системата от правоотношения, в които се проявява международноправната отговорност, се включват всички охранителни правоотношения. Това е последица от преобладаващото в международноправната литература разбиране за санкцията в нейния широк смисъл. В понятието юридическа санкция се включват както принудителните мерки, така и защитните мерки, т.е. всички видове охранителни мерки. По този начин международноправните санкции се отъждествяват с охранителните мерки, предвидени в международното право.

Всъщност правоотношенията, в които се проявява международноправната отговорност, са вид охранителни международноправни отношения. Това означава, че и тук, както при отговорността по вътрешното право, правоотношенията, в които се проявява юридическата отговорност, и охранителните правоотношения се отнасят както вид към род с всички произтичащи от това последици.

Няма разлика в същността на охранителните правоотношения, протичащи на основата на международното и на вътрешното право. Охранителните правоотношения, които протичат на основата на институтите на международното право, имат същата качествена характеристика, както тази на охранителните правоотношения, протичащи на основата на институтите на вътрешното право.

Разликата между охранителните и регулативните международноправни отношения включва общите белези на тези отношения, независимо от това дали се проявяват на основата на вътрешното или на международното право. Всички техни особености се проявяват на основата на общата им същност.

Няма основание за класификация на видовете охранителни мерки в международното право, различна от тази по вътрешното право. В международното право също са предвидени не само юридически санкции, но и принудителни и защитни мерки.

Следователно общото понятие за охранителни мерки включва общите им белези, независимо от това дали принадлежат към институтите на вътрешното, или на международното право. Особеностите им се проявяват на основата на общата им същност.

Това се отнася и до отделните видове охранителни мерки. Всеки един от видовете охранителни мерки по международно право има общи белези със съответния вид охранителни мерки по вътрешно право. Особеностите на всеки отделен вид охранителни мерки, предвидени в институтите на международното право, се проявяват на основата на общата им същност със съответния вид охранителни мерки, предвидени в институтите на вътрешното право.

Всичко това показва, че предпоставка за изясняване на характеристиката на международноправната отговорност е ре-

шаването на въпроса за същността и видовото разнообразие на охранителните правоотношения в общност и на международноправните охранителни правоотношения в частност. На тази основа става възможно правоотношенията на отговорност по международното право да се разграничават по правоотношенията, в които се осъществяват международноправните принудителни и защитни мерки.

Така ще може да се преодолее и отъждествяването на международноправните санкции с принудителните мерки. Това има съществено значение, тъй като означава, че юридическата отговорност не се разглежда като система от правоотношения, в които се реализират по принудителен ред международноправните санкции, а последните се разбират като принудителни мерки по реализирането на международноправната отговорност. Така се разкъсва органическата връзка между институтите, предвиждащи международноправните санкции, и юридическата отговорност, която се осъществява на тяхна основа.

На първо място следва да разграничим международноправната отговорност от правоотношенията по осъществяването на *принудителните мерки*, установени в институтите на международното право.

Главната разлика между тях се изразява в съдържанието на двата вида охранителни правоотношения и особено в предназначението и ролята на това съдържание. Това означава, че основната насока на разликите между тези правоотношения се проявява във функционалната им същност.

Международноправните отношения по реализирането на принудителните мерки се осъществяват с основна цел предотвратяване и преустановяване на съответните международноправни нарушения и предотвратяване и преустановяване на вредните последици от тях. По тази си функционална същност те не се отличават от правоотношенията, в които се проявява юридическата отговорност. Правоотношенията, в които се проявява международноправната отговорност, имат предназначението и ролята да се постигне възстановяване на причинената вреда или да се накаже правонарушителя за извършеното от него деяние, противоречащо на международноправните изисквания.

Ето защо международноправните отношения на репарацията, реституцията и субституцията са типични примери на международноправната отговорност. Репарацията, реституцията и субституцията, установени в съответните институти на международното право, са международноправни юридически санкции. Правоотношенията, в които те се осъществяват по правнопринудителен ред, представляват международноправната отговорност.

Това е така поради обстоятелството, че например с международноправните охранителни отношения, в които се изразява репарацията, се постига възстановяване на причинени материални вреди с пари, стоки и други средства. С международноправните отношения на реституцията се постига връщане или възстановяване в натура на унищожени материални или духовни ценности. Субституцията като система от специфични международноправни отношения има за резултат замяна на унищожени материални или духовни ценности със сходни или равностойни на тях други ценности. Както виждаме, във всички тези случаи не само с оглед на съдържанието, но и от гледна точка на обект на въздействие и начина, по който се въздейства върху него, разглежданите охранителни международноправни отношения имат характеристиката на юридическа отговорност.

В международноправната литература не се спори, че правоотношенията, в които се реализират международните наказателноправни санкции, са международноправна наказателна отговорност, поради което тук няма да се спираме на този въпрос. Особеностите на този вид международноправна отговорност са предмет на международната наказателноправна наука.

Типични принудителни мерки, установени в институтите на международното право, са например: ограничаване на суверенитета на съответната държава чрез окупация и други принудителни средства, включващи съответни забрани (например да се произвежда и въвежда на въоръжение съответно оръжие, наблюдение и контрол върху въоръженията и въоръжените сили и др.); демонстрация на сила като средство за психическо въздействие върху съответната държава; блокада като средство за ограничаване общуването с други страни; прекъсване

на стопанските и други отношения със съответната държава; освобождаване по принудителен ред (включително и с въоръжени сили) на незаконно заети територии.

Всички тези охранителни мерки, предвидени в международното право, са *предназначени както за предотвратяване и преустановяване на съответните международноправни нарушения, така и за предотвратяване и преустановяване на вредните последици от тях*. Поради това те нямат характера на юридически санкции.

Това от своя страна означава, че международноправните отношения, в които те се реализират, нямат същността на юридическата отговорност в общност и на международноправната отговорност в частност. Правоотношенията, в които се проявяват посочените международноправни охранителни мерки, нямат пряк резултат за възстановяване на причинената с правонарушението вреда или наказването на правонарушителя.

Следователно това са вид международноправни охранителни мерки, които притежават специфичните признаци на принудителните мерки. Техните особености се открояват в рамките на общата същност на международноправните охранителни мерки.

На основата на международноправните институти, в които са установени съответни принудителни мерки, се проявяват и особеностите на самата система от правоотношения. Понеже това са правоотношения, естествено техните особености проличават в съдържанието, субектите и обекта на въздействие.

Определяща особеност е специфичното в *съдържанието* на правоотношенията, в които се проявяват принудителните мерки. Както видяхме, това съдържание е предопределено от съдържанието на международноправните институти, в които са предвидени различните видове принудителни мерки. Това е съдържание, което има същността не на мерки на отговорност за извършено правонарушение, а съдържание, което има същността на принуда за предотвратяване или преустановяване на правоотношения или за предотвратяване или преустановяване на вредните последици от тях.

Особеностите в съдържанието на правоотношенията, в които се реализират международноправните принудителни мер-

ки, обуславят особеностите, отнасящи се до *субектите*, между които протичат тези правоотношения.

Основните особености са свързани със субекта, спрямо когото се осъществява конкретната принудителна мярка. Например, поначало конституирането на втория субект в тези правоотношения *не е свързано непременно с наличието на състав на правонарушение*. Във връзка с това този субект може да бъде конституиран като страна в правоотношенията по реализирането на съответните международноправни институти, установяващи принудителни мерки, без да е необходимо да е доказана виновността на неговото поведение.

Освен това, особеностите в съдържанието на правоотношенията, в които се реализират международноправните принудителни мерки, определят и особеностите, които се отнасят до *обекта* на въздействие.

Разбира се, обект на международноправните охранителни правоотношения по осъществяването на институти, в които са установени принудителни мерки, са само както при международноправната отговорност, съответни материални и нематериални блага. Има и съществени разлики, които се изразяват преди всичко в предназначението и ролята на ограничаването и лишаването от съответни блага. Целта е чрез въздействието върху определени блага да се постигне както предотвратяване или преустановяване на съответното международноправно нарушение, така и да настъпи предотвратяване или преустановяване на вредните последици от него.

Разкритата функционална същност на международноправните принудителни мерки и по-специално на правоотношенията, в които те се проявяват, има не само теоретично, но и практическо значение. Последното е свързано както с правотворчеството, така и с правоприлагането в международните отношения.

Неслучайно тенденцията в развитието на международното право е да се прокарва все по-ясно разликата между принудителните мерки и юридическите санкции. Например в Устава на Организацията на обединените нации намираме начално определение на функционалната същност на международноправните принудителни мерки. Както в чл. 42, така и в чл. 51 на

Устава на Организацията на обединените нации се посочва, че мерките, които Съветът за сигурност взема, имат предназначението да осигурят „... поддържането или възстановяването на международния мир и сигурност“. В чл. 51, т. 1 на същия Устав специално по този повод се говори за „... предотвратяване на по-нататъшна агресия“ от страна на Организацията на обединените нации. Следователно предвидените в този Устав охранителни мерки са предназначени за предотвратяване или преустановяване на международноправни нарушения, което означава, че като вид се отнасят към принудителните международноправни мерки.

От други норми на Устава на Организацията на обединените нации се вижда, че става дума за поддържане или възстановяване на международния мир и сигурност от страна на Съвета за сигурност, чрез прилагане именно на принудителни, а не на санкционни охранителни мерки. Така например в чл. 50 охранителните мерки се определят специално като „принудителни действия“. В чл. 5 на Устава се говори за „предпазно или принудително действие“. Освен това в чл. 39, чл. 41, чл. 42, чл. 44 и чл. 45 се използват както родовото понятие „мерки“, така и видовото понятие „военни мерки“ и терминът „употреби сила“, което се отнася до правомощията на Съвета за сигурност.

Освен това съдържанието на примерно посочените в самия Устав на Организацията на обединените нации мерки, които Съветът за сигурност е оправомощен да взема за поддържането или възстановяването на международния мир и сигурност, показва, че това са именно международноправни принудителни мерки. Характер на международноправни принудителни мерки имат както посочените в чл. 41 на Устава на Организацията на обединените нации възможности за прекъсване на стопанските и други отношения, така и установените в чл. 41 и чл. 45 на същия Устав възможности за демонстрации, блокада и други въоръжени действия.

Последно доказателство, че става дума за международноправни принудителни мерки, а не за международноправни санкционни мерки е обстоятелството, че в чл. 39 на Устава на Организацията на обединените нации специално е посочена

възможността, предвидените там охранителни мерки да се прилагат не само при „нарушение на мира или акт на агресия“, но и при наличието на „заплаха срещу мира“. Санкциите, включително и международноправните, винаги са предназначени да се реализират при правонарушение спрямо правонарушителя. Принудителните мерки, в това число и международноправните, са тези, които могат да се осъществяват и при липса на правонарушение, с цел то да бъде предотвратено.

След като анализират международноправни охранителни мерки притежават видовите белези на принудителните, а не на санкционните мерки, това означава, че и правоотношенията, в които те се реализират, нямат характеристиката на международноправна юридическа отговорност. Следователно във всички случаи са налице охранителни правоотношения по реализиране на международноправните принудителни мерки. Видовото разнообразие на международноправните охранителни мерки предопределя видовото разнообразие на правоотношенията, в които те се реализират. Това произтича от обстоятелството, че специфичните белези на вида международноправни охранителни мерки обуславят особеностите на правоотношенията, в които те се осъществяват.

Всичко това показва, че няма място за смесване на институтите на международноправните принудителни мерки с институтите, установяващи международноправни санкционни мерки. Те притежават общите родови признаци на международноправните охранителни мерки като същевременно се различават помежду си по видовите белези, които притежават. На тази основа се проявява общото и специфичното в правоотношенията, в които тези институти намират своята реализация.

Тенденцията към разграничаване на международноправната отговорност от правоотношенията по реализирането на международноправните принудителни мерки намира израз и в изработения от Комисията по международно право при Организацията на обединените нации проект за структура на Конвенция за международноправната отговорност на държавите. Обстоятелството, че правовъзстановителната международноправна отговорност се свързва с необходимостта от наличие на

състав на правонарушение, а нейното съдържание се схваща като възстановяване на причинени вреди, показва, че има разбиране за нейното разграничаване от правоотношенията по реализирането на международноправните принудителни мерки.

Проблемът за кодифицирането на международноправната отговорност е само част от по-общия въпрос за кодифициране на институтите на международноправните охранителни мерки. Ето защо неговото решаване може да се постигне само на основата на цялостното разглеждане на въпросите на характеристиката на международноправните охранителни мерки и на тяхното видово разнообразие. Ясното легално разграничаване на видовете международноправни охранителни мерки е основата, върху която могат да се прокарат по-релефно и разграниченията в правоотношенията, в които те намират своята реализация.

Това означава, че е необходимо кодифициране не само на институтите, предвиждащи международноправната отговорност, но и на институтите, установяващи както международноправни принудителни мерки, така и тези, предвиждащи международноправни защитни мерки. Комплексното третиране на тези проблеми е предпоставка за намиране на по-точни решения. Освен това нарастването на значението на институтите на международноправните принудителни мерки потвърждава тази потребност и от практическа гледна точка.

Особеностите на международното право обуславят необходимостта от установяване в неговите институти и на третата разновидност на охранителните мерки – *защитните мерки*. Суверенитетът на държавите, тяхната автономна воля е предпоставката, за да могат да прилагат сами една спрямо друга предвидените в институтите на международното право защитни мерки.

В случая същността на защитните мерки се изразява в предоставени от институтите на международното право възможности на засегнатата от правонарушението държава, за да може чрез тяхното използване да принуди съответната държава да прекрати неправомерните си действия. Това е една от разновидностите на субективните права на държавите. По този начин те получават правна власт, изразяваща се във възможността да прилагат защитни мерки, чрез които да заставят

съответната държава да прекрати нарушаването на международноправните норми и принципи.

Охранителните международноправни отношения, в които се реализират институтите, установяващи защитни мерки, имат характер на самопомощ. Това обаче в никакъв случай не означава, че тази разновидност на международноправните охранителни мерки се отнася към юридическите санкции. Поради това определянето им като международноправни санкции, които се реализират от държавите като самопомощ, не отговаря на тяхната същност.

Защитните мерки не са разновидност на международноправните юридически санкции. Мерките на самопомощ, които наричаме още защитни мерки и в международното право, са самостоятелен вид охранителни мерки. Поради това и международноправните отношения, в които те се реализират, нямат характеристиката на правоотношенията, в които се проявява международноправната отговорност.

Международноправните отношения, в които се реализират институтите, установяващи защитни мерки, се отличават от правонарушенията, в които се реализират юридическите санкции, както от гледна точка на субектите, така и с оглед на съдържание и обект.

Например от гледна точка на *субекти* особеното е, че защитните мерки се реализират самостоятелно от държавите, които са засегнати от съответните правонарушения. В това се изразява целият смисъл на самопомощта – държавите да могат суверенно, сами, да прилагат тази разновидност на охранителните мерки. Дори в случаите, когато инициатор за прилагането на защитни мерки е международна институция, тяхното реализиране също се осъществява от съответни държави.

Международноправните отношения по реализирането на защитните мерки се отличават от международноправните отношения, в които се реализират юридическите санкции, и от гледна точка на тяхното *съдържание*. Последното е предопределено от съдържанието на правната власт, т.е. от съдържанието на субективното право, което институтите на защитните мерки установяват за съответната държава. Функционалната

същност на това съдържание се изразява в това, че държавата сама, чрез собствените си действия, осъществява предоставената ѝ специфична правна власт.

Що се отнася до *обекта* на въздействие в международноправните отношения по реализирането на защитните мерки, то тук също се наблюдават някои разлики от обекта на правоотношенията, в които се реализират международноправните санкции.

Например въздействието върху материалните или нематериалните блага в случая се осъществява с цел да се принуди съответната държава да прекрати осъществяването от нея правонарушение. От тази гледна точка международноправните защитни мерки стоят твърде близко до международноправните принудителни мерки. Това е общото във функционалната същност на правоотношенията, в които се реализират двете разновидности на международноправните охранителни мерки. По тази причина някои международноправни защитни мерки могат едновременно да осъществяват ролята и на международноправни принудителни мерки. Това зависи главно от обстоятелството, по решение на кой международноправен субект и по какъв повод те се осъществяват, а също така и с каква конкретна цел.

Посочената особеност е един от изразите на обстоятелството, че правните явления невинаги се проявяват в чист вид. Общото в характеристиката на международноправните защитни мерки е основата, върху която (въпреки видовите им разлики) могат да се проявяват по еднакъв начин. Разкриването на видовите им особености е предпоставка за разкриването на посочените особености и тяхното проявление.

Цел на въздействието върху материалните и нематериалните блага в международноправните отношения по реализирането на юридическите санкции е преди всичко възстановяването на извършеното правонарушение. Обектът в случая е предопределен от обекта на правонарушението.

Понеже целта на въздействие при реализирането на защитните мерки е друга, то и обектът на международноправните отношения по тяхното реализиране невинаги е пряко обусловен от обекта на правонарушението. Държавите и техните общности по правило сами определят обекта, в зависимост главно от

очаквания резултат, от въздействието върху него. При това, ако въздействието върху един обект не даде необходимия резултат, то съществува правна възможност да се въздейства върху друг обект, което означава преминаване към прилагането и на друга защитна мярка, нещо недопустимо при реализирането на юридическите санкции.

Главно на основата на разнообразието в обекта на въздействие международноправните защитни мерки се разделят на видове.

Типична международноправна защитна мярка е реторсията. Нейната същност на защитна мярка се проявява в това, че тя се прилага от самата държава, интересите на която са засегнати като адекватна реакция за извършеното международноправно нарушение от друга държава. Това означава, че от гледна точка на субекта, който прилага реторсията, международноправните отношения, в които тя се проявява, имат характера на правоотношенията по реализирането на защитните мерки. Съдържанието на международноправните отношения, в които се реализира реторсията се изразява например в действия по повишаване митата на стоки, произхождащи от държавата извършител на съответното правонарушение или в изтегляне на банковите средства от тази държава и др. Това са действия на съответната държава, които имат съдържание, обусловено от съдържанието на извършеното правонарушение. Тези действия са адекватни на действията, в които се изразява правонарушението на другата държава. Следователно съдържанието на международноправните отношения, в които се реализира реторсията, има белезите на правоотношенията, в които се реализират защитните мерки.

Основна цел на въздействието върху съответните материални и нематериални блага в международноправните отношения по реализирането на реторсията е да се постигне преди всичко отказ на съответната държава от по-нататъшното осъществяване на международноправното нарушение. Евентуалното постигане на компенсационен ефект е съпътстваща, а не основна цел. Това е още едно доказателство, че международноправните отношения по реализирането на мерките на реторсия, имат ха-

рактър на правоотношенията, в които се осъществяват международноправните защитни мерки.

Всичко гореизложено показва, че предвидените в институтите на международното право мерки на реторсия не са юридически санкции, а правоотношенията, в които те се реализират, не са международноправна отговорност. Особеностите в субекта, съдържанието и обекта на тези правоотношения са специфично проявление на белезите на правоотношенията, в които се проявяват международноправните защитни мерки.

Друга типична разновидност на международноправните защитни мерки са т.нар. репресалии. Те също не са международноправни санкции, както се определят в литературата, и тяхното реализиране не е международноправна отговорност.

Особеностите както в субекта, който има правомощието да осъществи съответните репресалии, така и в съдържанието и обекта на правоотношенията, в които те се реализират, показват, че те имат характеристиката на защитни мерки. Репресалиите са реакция на държавите, изразяващи се в едностранно ограничаване или отмяна на правата на държавата, извършила нарушение на международното право, с цел да бъде заставена да прекрати неправомерните си действия.

Международноправните мерки, които спадат към репресалиите, се осъществяват по волята на съответните държави. Съдържанието на реакцията на тези държави се изразява в действия, чрез които се ограничават или отменят съществуващи конкретни субективни права на държавата правонарушител. Това означава, че за разлика от международноправната отговорност, съдържанието на правоотношенията, в които се реализират репресалиите, не се изразява нито в обезщетяване, нито в наказване за извършено правонарушение. Доказателство за това е и целта на въздействието върху съответните материални блага – да се постигне отказ от по-нататъшно извършване на съответното правонарушение.

Разкритите особености на правоотношенията, в които се реализират съответните мерки, отнасящи се към репресалиите, показват едновременно, че те стоят твърде близко до правоотношенията, в които се проявява международноправ-

ната отговорност. Това е последица от съществуващата близост между международноправните санкции и репресалиите. Самото тяхно наименование е израз на близостта им с международноправните санкции. Това е едно от доказателствата, че някои правни явления са сходни помежду си и само чрез анализ на всички техни общи и специфични белези може да се разкрие както самостоятелната им качествена особеност, така и мястото им сред близкостоящите правни явления.

Посочените особености на репресалиите намират специфично проявление в отделните видове международноправни мерки, принадлежащи към тях. Това се отнася до ембаргото, бойкота, замразяване на банковите средства, произхождащи от държавата правонарушител и др. Защитните мерки ембарго и бойкот могат да се проявяват функционално и като реторсии, ако ограниченията и забраните не са свързани с предварително съществуващи договори между държавата, която ги прилага, и държавата правонарушител. Тъй като тези охранителни мерки могат да съдържат едновременно ограничения и забрани, които са свързани или не със съществуващи договори, то те се проявяват с двойствената си характеристика и като репресалии, и като реторсия. Това е едно от конкретните доказателства, че определящо значение за принадлежността на една или друга международноправна охранителна мярка към съответен вид има функционалната им същност.

В чл. 51 от Устава на Организацията на обединените нации се установява „неотменимото право на индивидуална или колективна самоотбрана в случай на въоръжено нападение“. Изложените дотук аргументи относно особеностите на международноправните защитни мерки доказват неоснователността на причисляването на правото на самоотбрана към международноправните юридически санкции. Това субективно право носи белезите на международноправните защитни мерки. Двете разновидности на това субективно право – необходимата отбрана и отбраната от агресия, имат характеристиката на международноправните защитни мерки.

Характер на международноправна защитна мярка има и т.нар. непризнаване. Например непризнаването от съответна

държава на международноправен договор, който е сключен в нарушение на международноправни норми и принципи. Също така непризнаването на фактически положения, създадени в резултат на действия, противоречащи на международното право. Това са охранителни мерки, които имат същността на международноправни санкции. Особеностите на мерките на непризнаване от гледна точка на субекта, който ги прилага, и особеностите от гледна точка на съдържание и обект на въздействие показват, че правоотношенията, в които те се реализират, не се отнасят към международноправната отговорност. Това са международноправни отношения, носещи белезите на правоотношенията по реализирането на международноправните защитни мерки.

Доказателство за качествената разлика между защитните и принудителните мерки, установени в съответните институти на международното право, и международноправните санкции е и обстоятелството, че тяхното реализиране не се изключва взаимно. Прилагането на международноправните принудителни и защитни мерки не е пречка за търсенето на международноправна отговорност.

Основанието за осъществяване на международноправната отговорност е наличието на съответен състав на правонарушение. Както видяхме, протичането на правоотношенията по прилагането на принудителните и защитните мерки нито има пряк обезщетителен резултат, нито води до наказването на правонарушителя. Тази функция могат да изпълняват правонарушенията, в които се реализират международноправните санкции. Това обуславя възможността за едно и също правонарушение заедно с прилагането на принудителни и защитни мерки да се търси и международноправна отговорност.

Един от актуалните въпроси е какви международноправни защитни и принудителни мерки могат да прилагат държавите при наличието на международноправни основания за това. Съвременното международно право забранява използването като принудителни и защитни мерки на въоръжени акции от рода на бомбардировки, окупиране на територии и др. Правни основания за това намираме и в Устава на Организацията на обединените нации. Например в чл. 4 на този Устав е предвидено, че „Всички

членове на Организацията се въздържат в международноправните си отношения от заплашване със сила или от употреба на сила, било срещу териториалната цялост или политическа независимост на която и да е държава, било по какъвто и да е друг начин, несъвместим с целите на Обединените нации“.

Въпросите за приложното поле, видовото разнообразие, пределите на правопринудителното съдържание, допустимите обекти и начин на въздействие, както и възможностите за ефективна правна защита срещу неправомерно прилагане на международноправните принудителни и защитни мерки се включват в предмета на *философията на международното право*.

Всички тези проблеми следва да се решават на основата на принципа на взаимоотношенията между правови държави. Във връзка с това определящо значение имат качествата на съвременното международно право, обусловени от неправни ценностни оценъчни явления, които се отразяват в международното позитивно право и неговите принципи. Това са явленията справедливост, свобода, принуда, интерес, цел и др., които съществуват независимо от международното право, но се отразяват в него и така участват във формирането на неговите първични качества.

Особено голяма роля за формирането на качествата на международното право се пада на справедливостта. Неслучайно в чл. 1 от Устава на Организацията на обединените нации се посочва, че една от целите на Организацията е „да постига с мирни средства и в съгласие с принципите на справедливостта и на международното право уреждане или разрешаване на международните спорове или положения, които биха могли да доведат до нарушаване на мира“. Дори в преамбюла на Устава се посочва като цел на Организацията установяването на „необходимите условия за поддържане на справедливостта“.

Всичко това показва, че основните критерии за определяне на съдържанието, видовото разнообразие и т.н. на институтите, установяващи международноправни принудителни и защитни мерки, са метаюридически, т.е. първични, стоящи извън правото. Основанията на международноправните принудителни и защитни мерки са част от въпроса за оправдаността на международноправните охранителни мерки. Неговото

решаване от философията на международното право е една от предпоставките за успешни обобщения на тези проблеми от общата философия на правото.

От всичко гореизложено се вижда, че не само във вътрешното право, но и в международното право, общозадължителният характер на правните норми и правните принципи се гарантира освен с юридическите санкции и принудителните мерки, още и чрез защитните мерки. Това означава, че и за структурата на международноправните норми важи изводът относно техния трети елемент. В съдържанието на третия елемент от структурата на международноправните норми, както при вътрешноправните норми, се включват не само юридическите санкции, но също така принудителните мерки и защитните мерки.

На тази основа се формират международноправните институти на охранителните мерки, в които се включват както институтите, установяващи съответни юридически санкции, така и институтите, предвиждащи принудителни и защитни охранителни мерки. Разликите между трите вида международноправни охранителни мерки обуславят особеностите на трите вида международноправни институти, в които се установяват тези охранителни мерки. Спецификата на съответния вид охранителни мерки предопределя особеностите в изискваните условия за тяхното прилагане, целта и реда на осъществяването им и т.н.

Разликите в международноправните институти, установяващи трите вида охранителни мерки, от своя страна обуславят особеностите на правоотношенията, в които те се реализират. Както видяхме, тези особености се проявяват и в трите елемента на съответния вид охранителни правоотношения – субекти, съдържание и обект.

Всичко това означава, че трябва да се изследват едновременно общото и особеното както в различните видове международноправни охранителни мерки, така и общото и особеното във видовете институти, в които те са установени, за да може на тази основа да се разкрие и общото и особеното в правоотношенията, в които те намират своята реализация. Без съпоставката на правоотношенията, в които се проявява международноправната отговорност, като прилагане по дър-

жавнопринудителен ред на международноправните санкции, с правоотношенията, в които се реализират международноправните принудителни и защитни мерки, не може да се достигне до намиране на нейното място в системата на международноправните охранителни правоотношения. Разграничаването на институтите, установяващи международноправните принудителни и защитни мерки, от институтите, установяващи международноправните санкции, и правоотношенията, в които те се реализират, е предпоставката, за да може да се направи паралел между отговорността по международното и по вътрешното право. Включването в системата на международноправните санкции на международноправните принудителни и защитни мерки води до съпоставка между качествено различни явления от международното и вътрешното право. Така се стига до сравняване на трите вида международноправни охранителни мерки, разбирани като международноправни санкции с една от разновидностите на охранителните мерки по вътрешното право. Това от своя страна означава съпоставка на трите вида институти, установяващи международноправните охранителни мерки, с един от видовете институти на вътрешното право – този, установяващ юридическите санкции. Крайният резултат от всичко това е, че трябва да съпоставяме като едно цяло международноправните отношения по реализирането на институтите, установяващи охранителните мерки, с отговорността по вътрешното право.

Всъщност трябва да се съпоставят институтите, установяващи съответния вид международноправна охранителна мярка – санкция, принудителни и защитни мерки, с институтите, в които се визира същият вид охранителна мярка по вътрешното право. Така ще можем да съпоставим правоотношенията по реализирането на един и същ вид охранителни мерки, които обаче са предвидени в международното и вътрешното право. С оглед предмета на нашето изследване всичко това ще ни даде възможност да съпоставим отговорността по международното и по вътрешното право.

Всъщност при разграничаването на международноправната отговорност от правоотношенията по реализирането на между-

народноправните принудителни и защитни мерки се разкриха някои страни на общото и особеното между нея и отговорността по вътрешното право. Тук остава да изложим всичко това систематично, като прибавим и неказаното в предишното изложение.

Международноправната отговорност като специфична разновидност на юридическата отговорност притежава всички нейни признаци. Последните се проявяват във всеки един от елементите на правоотношенията, в които тя се обективира.

Ето защо разкритите признаци от общата характеристика на юридическата отговорност, въпреки че се основават преди всичко на особеностите на вътрешното право, се отнасят в една или друга степен и до международноправната отговорност. Съпоставката между тези две разновидности на юридическата отговорност е основата, върху която може да се достигне до общото понятие за нея, отнасящо се както до вътрешноправната, така и до международноправната отговорност.

Изоставането на общотеоретичните изследвания в тази насока е една от причините за големите разлики в становищата относно същността на международноправната отговорност и относно правните явления, които се включват в нея. Тенденцията за засилване на взаимобвързаността между вътрешното и международното право днес повече от всякога изисква формулирането на общите понятия, отнасящи се и до двете разгледани разновидности на отговорността. Това означава, че основният признак на юридическата отговорност, изразяващ се в обстоятелството, че тя се проявява като система от специфични правоотношения, се отнася и до международноправната отговорност.

Международноправната отговорност, както отговорността по вътрешното право, се проявява в система от специфични правоотношения. Те настъпват при наличието на състав на международноправно нарушение. Всички останали признаци на международноправната отговорност се проявяват в рамките на правоотношенията, в които тя се изразява. Всъщност това са признаците на юридическата отговорност, които тук намират своето специфично проявление в субектите, съдържанието и обекта на системата от правоотношения, в които тя се обективира като явление.

От гледна точка на субекта, който осъществява международноправната отговорност, особеното е, че това е международна институция. Тя се конституира с правораздавателни правомощия в съответствие с изискванията на международното право.

Например съгласно приетия на основата на чл. 92 от Устава на Организацията на обединените нации Статут на международния съд със седалище в Хага, последният „е главният съдебен орган на Организацията на обединените нации“. Той осъществява международно правосъдие, като на основание чл. 36, т. 2, б. „г“ от неговия Статут в юрисдикцията му се включват и всички правни спорове, които се отнасят до „естеството или размера на обезщетението, дължимо за нарушението на едно международно задължение“.

С това не се ограничават възможностите за съществуването и на други международни съдилища. Както специално се посочва в чл. 95 от Устава на Организацията на обединените нации: „Никоя разпоредба на настоящия Устав не пречи на членовете на Организацията да поверят разрешаването на своите спорове на други съдилища въз основа на вече съществуващи спогодби или на такива, които могат да бъдат сключени в бъдеще“.

Пример в тази насока е създаването на Европейския съд по правата на човека с приетата от членовете на Съвета на Европа Конвенция за защита правата на човека и основните свободи, подписана в Рим на 4 ноември 1950 г. и ратифицирана от Република България на 31 юли 1992 г.¹ Юрисдикцията на Европейския съд по правата на човека обхваща и компетентността да се произнася по отговорността на държавите, неизпълнили задълженията си по ратифицираната от тях Конвенция за защита правата на човека и основните свободи. Тази възможност е специално посочена в чл. 50 на Конвенцията: „Ако съдът установи, че решенията или мерките, взети от съдебни и други органи на високото договаряща страна, изцяло или частично противоречат на задълженията ѝ по тази конвенция, а така също ако вътрешното право на тази страна допуска само частично обезщетение за последиците от тези решения или мерки, съд-

¹ Вж. ДВ, бр. 66 от 1992 г.

ът, ако това е необходимо, може да постави предоставянето на справедливо обезщетение на потърпевщата страна“.

Международно правосъдие, включително и в наказателно-правната област, са осъществявали и осъществяват и много други международни съдилища. Тяхната компетентност да се конституират като страна в правоотношенията по осъществяването на съответна международноправна отговорност произтича от международноправни спогодби. Ето какво посочва във връзка с това М. Поповилиев: „Преди всичко страните са свободни да предвидят в компромиса или договора всички гаранции като лична, териториална или финансова, които междудържавното право признава, както и да дадат власт и средства на самия съд да санкционира своето решение. С това не се създава никаква върховна изпълнителна власт, както мислят някои. И Арно с право предлага това в чл. 11 на своя проект на договор за арбитраж“.²

Всичко това са допълнителни аргументи в полза на становището, че правоотношенията по реализирането на международноправните защитни мерки не се отнасят към юридическата отговорност. Приемането на противното би означавало, че държавите могат сами да осъществяват международно правосъдие. Същото, макар в по-малка степен, се отнася и до правоотношенията по реализирането на международноправните принудителни мерки.

Що се отнася до *субекта*, спрямо когото се осъществява международноправната отговорност, то тук също са налице особености. Най-съществените от тях се отнасят до правовъзстановителната (обезщетителната) международноправна отговорност.

Например при осъществяването на тази разновидност на международноправната отговорност, субектът, от когото тя се търси, е съответната държава. Това се обяснява в международноправната литература по различен начин. Най-убедителни са аргументите в полза на становището, че това произтича от международната правосубектност на държавата, основаваща се на нейния суверенитет. Във връзка с това например в чл. 34, т. 1 на Статута на международния съд със седалище в Хага се посочва специално, че: „Само държави могат да бъдат страни по дела пред Съда“.

² Вж. Поповилиев, М. *Право и правосъдие в междудържавното общество*. С., 1910; [Отделен отпечатък от VI ГСУ за 1909–1910 г., с. 17].

От особеностите в субектите на правоотношенията, в които се проявява международноправната отговорност, произтичат и особеностите в съдържанието и обектът на тази отговорност.

Съдържанието на системата от правоотношения, в които се обективира международноправната отговорност, също както при отговорността по вътрешното право, се изразява в действия както по определянето на мярката на отговорност, така и по нейното реализиране. Специфичното е, че това са действия на посочените вече субекти на правоотношенията, в които намира израз тази отговорност. Тези субекти осъществяват правата и задълженията си в съответствие с предписанията на международноправните институти, установяващи съответната отговорност.

Обект на въздействие в правоотношенията по осъществяването на международноправната отговорност са материални и нематериални блага. Тези блага, също както при отговорността по вътрешното право се изразяват в съответни субективни права, които се ограничават или отнемат в резултат на осъществяването на международноправната отговорност.

При общотеоретичното изследване на юридическата отговорност обикновено се има предвид отговорността по вътрешното право. Изследването на отговорността по международното право се предоставя изключително на международноправната теория.

Всъщност общотеоретичните проблеми на юридическата отговорност се отнасят и до отговорността по международното право. Същността на юридическата отговорност е една, независимо от това дали се осъществява въз основа на институтите на вътрешното, или на международното право. Особеностите на отговорността по международното право се проявяват в рамките на общата същност на юридическата отговорност.

Критерият за разделянето на отговорността на вътрешноправна и международноправна е нейният характер, обусловен непосредствено от спецификата на институтите, на основата на които тя се осъществява. От особеностите на международното право произтича спецификата на институтите на международноправната отговорност, а оттам и на системата от правоотношения, в които тя се проявява.

На основата на разкриването на общото и особеното в отговорността по вътрешното и по международното право можем да дадем определение на юридическата отговорност, което да се отнася в еднаква степен и до двете нейни разновидности. Това трябва да бъде определение, което да обхваща общото в тези две разновидности на юридическата отговорност.

Например юридическата отговорност може да бъде определена като система от правоотношения, при които се постига реализиране по правнопринудителен ред на институтите, утановяващи юридически санкции.

Освен това юридическата отговорност би могла да бъде определена и по-предметно, като система от правоотношения, произтичащи от наличието на състав на правоотношение, при които се определя и осъществява по принудителен ред съответна мярка на отговорност, с което се постига ограничаване или лишаване от блага на правни субекти.

Съпоставката между отговорността по вътрешното и по международното право показва необходимостта изследванията на юридическата отговорност да бъдат поставени на това всеобхватно общотеоретично ниво, което да се основава и на двете нейни разновидности. Тенденцията на засилване на интеграционните процеси между вътрешното и международното право поставя все по-осезателно този проблем.